

MONUMENTE, ANSAMBLURI ȘI SITURI ISTORICE DIN ROMÂNIA ÎNTR-UN CENTRU ȘI SUD-ESTUL EUROPEI

Alături de conceptele tradiționale de *Europa Centrală* și *Europa de sud-est*, de mai multă vreme a intrat în uz și noțiunea de *Europa central-estică*. Nevoia de a nuanța subdiviziunile continentului nu este specifică doar acestei zone, ea este prezentă și în definirea de limite în direcția nord-estică, precum și în alte părți ale Europei.

Definirea unor subdiviziuni continentale se poate întemeia pe realități natural-geografice și în acest sens poate fi evocată frecvența cu care întâlnim în literatură termenul de *Bazin Carpatic* (Karpatenbecken), considerat de la Bratislava până la Brașov, deși este evident că există condiții de climă și relief foarte variate în teritoriul astfel numit, care de altfel nu poate fi considerat ca echivalent cu Europa Centrală. Cred că nu greșesc adăugând că precizarea unor mari subdiviziuni ale Europei pornește uneori, mai mult sau mai puțin mărturisit, de la hotarele politice mai vechi sau mai noi și că în acest sens *Europa Centrală* este echivalentă cu fostul imperiu care și-a avut centrele la Viena și Praga, eventual și cu unele zone care-l mărgineau la vest și care au depins mai mult sau mai puțin de aceste centre.

Când definim sfere teritoriale de cultură și civilizație, fără a neglija factorul natural-geografic, cel de istorie politică sau alți factori, trebuie desigur să luăm în considerare – în primul rând – trăsăturile de înrudire decurgând dintr-o moștenire comună. O astfel de abordare în definirea *Europei Centrale* a fost mult îngreunată de reconstituirile istorice întreprinse în ultima jumătate de secol, sub influența celui de-al doilea război mondial. Este vorba mai ales de viziunea istorică și de interpretările de care a avut parte colonizarea germană în răsăritul continentului, sub diferitele forme în care aceasta s-a produs începând încă de la finele mileniului precedent, cunoscând o epocă de

maximă intensitate în secolele XII-XIV, dar continuând chiar și până în secolul al XVIII-lea.

Nu ne propunem să detaliem aceste aprecieri cu caracter de maximă generalizare. Cu atât mai puțin să abordăm cazurile particulare care, fiecare în parte și cu specific propriu, au contribuit la crearea unei civilizații istorice comune Europei Centrale. Mă voi limita la câteva considerații asupra specificului patrimoniului cultural-istoric din țara noastră.

În încercarea absurdă de a remodela trecutul conform obiectivelor politico-ideologice ale totalitarismului comunist, realități istorice foarte importante pentru definirea identității patrimoniului cultural-istoric din România au fost estompate sau chiar contestate. S-a încercat „omogenizarea trecutului” în spiritul unui naționalism exclusivist care a diminuat sistematic sau a eliminat contribuțiile alogene. Pentru a nu mai vorbi de exagerarea în anii 1948–1962 a unor influențe și legături vizând plasarea trecutului României într-un context nord-est european.

Identitatea medievală distinctă a fiecăreia dintre cele trei mari provincii istorice românești – Valahia, Transilvania și Moldova – a fost un fapt real, continuat în epoca modernă și având consecințe până în zilele noastre, după cum sunt de necontestat deosebirile dintre ținuturile intracarpatiche și cele extracarpatiche ale României sub aspectul moștenirii patrimoniale. Aceasta în ciuda faptului că regiuni situate la sud sau la est de Carpați – am în vedere Valahia Mică (Oltenia) și Bucovina – au făcut parte pentru perioade mai scurte sau mai îndelungate din Imperiul habsburgic, într-o vreme în care acesta se identifica cu Europa Centrală.

Dar dacă provinciile istorice între care s-a împărțit în trecut teritoriul României au avut fiecare propria sa identitate medievală ce s-a răsfrânt în domeniul patrimoniului cultural istoric

pe care l-am moștenit, situație deloc excepțională deoarece particularități regionale există în oricare dintre actualele state ale continentului, considerarea Carpaților ca reprezentând o delimitare istorică sau culturală, ca fiind hotarul dintre două arii de civilizație medievală, este departe de a se justifica. S-au accentuat până la supradimensionare, din motivele evocate, trăsăturile comune, de o parte și de alta a munților, ale civilizației proprii societății românești. Dar s-a minimalizat faptul că alcătuirile urbane de pe laturile de sud și de est ale Carpaților s-au datorat în mare măsură extensiei teritoriale a unui proces istoric care își are originea și temeiurile în centrul sau chiar în vestul european.

Avem în vedere orașe medievale precum Râmnicu-Vâlcea și Câmpulung-Muscel, unde la 1300 se pune la lespede pe mormântul lui „comes Laurencius de Longo Campo” și unde tot atunci exista o mănăstire închinată Sf. Elisabeta, Baia, care a fost printre primele reședințe politice ale Moldovei, și avea în secolul al XIV-lea magistrat cu sigiliu în latină, iar la Suceava, capitala din secolele XV–XVI a principatului de la est de Carpați, au fost descoperite în centrul orașului medieval ruinele bisericii parohiale a unei colectivități de orășeni originari – ei sau predecesorii lor – din Europa Centrală sau sudul Poloniei. În spiritul directivelor impuse în urmă cu două decenii, semnificația descoperirii a fost minimalizată. Undeva în sudul Moldovei, încă nelocalizat, a existat în secolele XIII–XIV un centru episcopal al bisericii romane, iar la Siret este atestată în secolul al XIV-lea o mănăstire franciscană. Și la Curtea de Argeș a ființat în secolul al XIV-lea o episcopie catolică, iar lista ar putea fi lungită, mai ales dacă am lua în discuție date din secolele XVI–XVII.

Există o întreagă literatură de specialitate privind implantările de colectivități central-europene în principatele românești extra-carpătice, întemeiată în principal pe izvoarele narative și de cancelarie din secolele XIV–XVII, dar ilustrarea acestora prin patrimoniul de monumente, de ansambluri și de moșteniri ale unei civilizații urbane specifice, nu s-a bucurat de interesul meritat. Identificarea mărturiilor materiale ale acestui capitol de istorie rămâne de făcut de acum înainte, în măsura în care opțiunile pentru reconstituiri istorice veridice și corecte vor prevala asupra interpretărilor influențate de falsul „patriotism istoric”.

Dar elementele specifice civilizației medievale central-europene, introduse și asimilate la sud și est de Carpați, nu au constatat doar din tipuri de așezări, din monumente dispare, din importuri de produse sau din împrumuturi artistice, ci și din adoptarea unui mod de viață pe care-l reflectă descoperirile arheologice. Un capitol oarecum specializat al istoriei de artă, semnificativ pentru coordonatele traiului zilnic dar și pentru gusturi sau mentalități, îl reprezintă cahele ce compuneau sobele medievale, piese esențiale ale interioarelor reședințelor nobilare dar și ale locuințelor mai modeste de orășeni și târgoveți.

Cu decalaje cronologice neglijabile pentru judecarea situației de ansamblu, sobele de cahle – atât de caracteristice pentru civilizația medievală central-europeană – sunt prezente pe teritoriul Valahiei și al Moldovei încă din secolul al XIV-lea. Ele au evoluat, în pas cu progresele înregistrate pe un spațiu mult mai vast, de la sobele simple alcătuite din cahle-oală până la cele foarte elaborate, compuse din piese de factură gotică sau renașcentistă cu inscripții latine sau slavone și cu decor figurativ zoomorf sau antropomorf. O întreagă lume de simboluri și mentalități proprii Europei Centrale răzbată din volumetria și din subiectele care decorează cahele descoperite pretutindeni de arheologi. Situația poate fi desigur extinsă și asupra inventarelor perisabile care nu ni s-au păstrat: mobile, piese de interior, costume etc.

Un exemplar reprezentativ realizat la un nivel cu totul remarcabil, datând din jurul anului 1480, a fost descoperit și reconstituit de noi din cvasitotalitatea celor cca 700 de piese care-l compuneau. Cercetările care au dus la descoperirea lui s-au desfășurat între 1956 și 1965, în vecinătatea cetății-princiare de la Suceava și avem toate motivele să afirmăm că piesa a reprezentat doar o replică mai modestă a sobelor de cahle gotice care împodobeau și încălzeau interioarele cetății sau ale curții domnești din orașul ce era pe atunci capitală a principatului Moldova.

Iar dacă în legătură cu această descoperire s-ar putea crede că este vorba de o excepție datorată mediului princiar din care provine, atunci cele peste 200 de locuri în care s-au descoperit până acum cahle din secolele XIV–XVII, sau reconstituirea unei sobe de cahle de la începutul secolului al XV-lea provenind dintr-o casă de orășean de la Râmnicu-Vâlcea, în nordul Valahiei, ne încredințează că fenomenul a fost larg răspândit.

Și pentru cetățile medievale din Moldova și Valahia s-a insistat în deceniile din urmă asupra unor trăsături și particularități considerate a reflecta sinteza dintre Occident și sud-estul european, subliniindu-se îndeosebi aporturile balcano-bizantine. În realitate, argumentele aduse în acest sens sunt departe de a fi convingătoare, iar moștenirea unei arhitecturi militare din secolele XIII–XIV de la Dunărea de Jos ne duce în ultimă instanță tot spre apusul Europei, cunoscută fiind activitatea din această regiune a republicilor italiene și în special a Genovei, înainte ca Marea Neagră să devină otomană.

În realitate, turnurile-locuință identificate în ultima vreme ca stând la începuturile unor cetăți din teritoriile românești extracarpătice, ale căror donjoane au devenit în etape mai târzii, sunt un tip de monument caracteristic pentru Europa Centrală a secolelor XII–XIII și totodată o mărturie a unui anumit mod de structurare a societății. Iar cele mai reprezentative cetăți moldovene de la sfârșitul secolului al XIV-lea – am în vedere pe cele de la Neamț și Suceava – nu sunt decât replici ale cetății de la Diosgyör, ridicate în vremea regelui angevin Ludovic I al Ungariei. Este vorba de incinte patrulate adaptate unei înălțimi, cu turnuri rectangulare interioare dispuse la fiecare dintre colțurile patrulaterului. Ipoteza originii acestor planuri în fortificațiile rectangulare din spațiul polono-baltic este mult mai greu de acceptat și oricum deocamdată lipsită de argumentația necesară. Și cetatea de la Giurgiu de pe o insulă a Dunării, una dintre cele mai importante fortărețe ale Valahiei, ridicată la sfârșitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor prin re folosirea unei construcții militare mai vechi, este descrisă la mijlocul secolului al XV-lea ca fiind rectangulară și cu patru turnuri la colțuri.

Foarte probabil că cea mai consistentă relație cu Europa Centrală a arhitecturii din principatele românești extra-carpătice s-a manifestat în sfera construcțiilor civile și îndeosebi în domeniul caselor din așezările urbane ale Moldovei și Valahiei. Din păcate, în această direcție stările sunt mai greu de reconstituit și analogiile mai greu de stabilit deoarece, cu puține excepții, construcțiile au fost din lemn și alte materiale perisabile, până târziu în secolele XVII–XVIII. Împrejurările istorice vitrege și în special dese campanii otomane au provocat în repetate rânduri distrugeri de amploare și au descurajat tendința înlocuirii cu piatră și cărămidă a

arhitecturii de paiantă, ca și fortificarea așezărilor.

Nu dispunem prin urmare în orașele medievale ale Valahiei și Moldovei de monumente civile care să permită comparații cu arhitectura urbană contemporană central-europeană, dar cercetările arheologice care au descoperit vestigiile unor construcții de acest gen prilejuiesc totuși stabilirea unor evoluții paralele. Este vorba de pivnițele unor case orașenești cu schelete și căptușeală de lemn care sunt asemănătoare sau chiar identice cu vestigiile unor construcții cu aceeași destinație descoperite în orașele transilvănene sau central-europene datate din secolele XIII–XIV.

Putem desigur aduce în discuție și aportul gotic la cristalizarea stilurilor artistice din Valahia și mai ales din Moldova în secolele XIV–XV, îndeosebi în domeniul sculpturii monumentale. Dar încă mai convingătoare în acest sens sunt cele câteva construcții reprezentative aparținând vârfurilor societății românești ce ni s-au păstrat începând cu secolul al XVII-lea. Din prima jumătate a acestui secol datează de pildă palatul din Herăști (jud. Giurgiu) al familiei nobiliare Năsturel, înrudită prin căsătorie cu principele Valahiei, Matei Basarab (1632–1654), edificiu ce-și găsește locul firesc printre monumentele Renașterii târzii central-europene.

La sfârșitul acestor considerații care, în privința documentației aduse în discuție, sunt departe de a fi complete sau exhaustive, credem a putea sublinia o încheiere cu caracter mai general. Evident că aprecierea patrimoniului cultural – istoric și în special a monumentelor de arhitectură din Valahia și Moldova ca făcând nemijlocit parte din moștenirea civilizației medievale și moderne central-europene obligă la circumstanțieri și nuanțări. Ceea ce a fost creat și nu s-a transmis la București, Brăila, Galați sau Cetatea Albă de-a lungul secolelor nu face parte din Europa Centrală în înțelesul deplin al conceptului.

Dar la fel de adevărat este faptul că a limita la arcul carpatic noțiunea de Europa Centrală sub aspectul moștenirii cultural-artistice sau – într-un sens mai cuprinzător – sub cel al civilizației medievale, are drept consecință știrbirea unei relații istorice și în orice caz lipsirea patrimoniului central-european de unul dintre aspectele sale regionale interesante și valoroase. O asemenea abordare are totodată ca urmare frânarea sau orientarea într-o direcție greșită a cercetărilor viitoare.

RADU POPA